

О. В. Антонюк,

Донецький національний університет, м. Донецьк

СЕМАНТИКА ПРІЗВИСКЬ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ПСИХІЧНІ (ВНУТРІШНІ) РИСИ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті подано семантичний аналіз прізвиськ, мотивованих психічними (внутрішніми) рисами носія. Виділено антропоніми, у значенні яких зафіксовано характер та темперамент носія, інтелектуальні здібності, ставлення до праці. Звернено увагу на особливості процесу появи цих найменувань.

Ключові слова: прізвисько, мотивувальна ознака, семантика прізвиська.

В статье представлен семантический анализ прозвищ, мотивированных психическими (внутренними) чертами носителя. Выделены антропонимы, в значении которых зафиксированы характер и темперамент носителя, интеллектуальные способности, отношение к труду. Обращено внимание на особенности процесса появления этих наименований.

Ключевые слова: прозвище, мотивационный признак, семантика прозвища.

The paper gives semantic analysis of the nicknames motivated by psychical (internal) features of a bearer. Anthroponyms, expressing character and temperament, intellectual abilities and attitude towards the work of a bearer, have been distinguished. The peculiarities of the process of appearing such nicknames have been taken into consideration.

Key words: nickname, motivational feature, semantics of a nickname.

Останнім часом в ономастичній науці активізувалось вивчення неофіційних найменувань людини, зокрема прізвиськ. Дослідники аналізують лексичну базу цих антропонімів (Н. Рульова, Н. Шульська та ін.), розробляють мотиваційну класифікацію (П. Чучка, М. Тимінський та ін.), визначають їх словотвірну будову (Г. Аркушин, Г. Сенік, В. Чабаненко та ін.), розглядають як вид усної народної творчості й джерело національних традицій (Т. Олійник, Н. Хрустик та ін.). В окремих працях проаналізовано прізвиська різних вікових груп людей (О. Данилевська, М. Наливайко та ін.), національних меншин (А. Міхіна, В. Кравченко та ін.), прізвиська жінок (А. Міхіна, В. Познанська та ін.), лінгвопсихологічні чинники виникнення та вживання цих найменувань (Г. Аркушин, Р. Осташ та ін.), досить ґрунтовно описано особливості різних лексико-семантичних груп (Г. Ліщинська, Л. Баранник, М. Наливайко, Л. Кравченко та ін.) тощо. Однак, незважаючи на помітні успіхи, чимало питань потребують подальшої наукової розробки. Нагальним завданням сучасної антропоніміки є виявлення складу прізвиськ, дослідження їх лексичної бази, семантичних та структурно-словотвірних особливостей, укладання словників прізвиськ.

Оскільки прізвисько є одним із засобів вербального вираження суб'єктивного погляду на світ, а його поява – це процес, у ході якого мовці здійснюють вторинну номінацію, когнітивно виділяють ті властивості суб'єктів, які співвідносяться із структурами ціннісних знань [4, с. 7], то цілком закономірно, що в них репрезентовано інформацію про зовнішні ознаки людини й психічні риси, рід діяльності й особливості мовлення, звички й уподобання, місце проживання й соціальне становище, родичівські зв'язки та ін.

Об'єктом наших студій є прізвиська, що вказують на психічні (внутрішні) риси носія. Такі найменування викликають особливий інтерес, оскільки, позначаючи одну людину, утримуючи інформацію про неї, вони виступають характеристикою всього народу, є ілюстрацією етичних і моральних цінностей, які він (народ) сповідує, а також тих негативних рис, які засуджує.

Метою нашої статті є аналіз семантики прізвиськ, мотивованих психічними (внутрішніми) рисами носія.

Серед сучасних прізвиськ Донеччини, мотивованих психічними (внутрішніми) рисами людини, домінують ті, що вказують на характер чи темперамент. У таких неофіційних найменуваннях закарбовано відомості про сукупність стійких психічних властивостей людини, особистих рис, виявлених у поведінці й діяльності, а також у мірі її життєвої активності.

Насамперед у громаді помічають людей неврівноважених за характером: *Крутя, Кручений, Пропаца, Швигалка*. Тих, хто створює безлад, порушує порядок, прозивають *Баламут, Бандит, Бандитка, Буйний, Буян, Сірник*. Забіжуваті люди часто порівнюються за своїм характером із тваринами: *Коза, Півень*; або з міфічними істотами, які, за народними уявленнями, заважають людям жити: *Бесик, Біс, Чорт*. Мотивувальними ознаками можуть бути й такі риси людини, як жорстокість, злість: *Берія, Дикар, Дикий, Лихий, М'ясник, Холодний* (без емоцій). Щоб наголосити на певній рисі характеру, людину часто порівнюють з дикою, небезпечною твариною: *Бірюк, Вовк, Кобра, Овчарка*; або з об'єктом (предметом, рідиною), дотик до якого викликає біль, неприємні відчуття: *Колючка, Укус* (їдкий, як оцет). Жорстокі й злі люди часто бувають сварливими й сприймаються знеособлено: *Слюнява* (з усіма свариться, аж слина з рота летить), *Ротата* (рот не закривається, постійно з кимось свариться), *Цепова* (зла, ніби з цепу зірвалася).

Людей хитрих прозивають *Єврейчик, Кіт, Кицяник, Лис, Лис Микита*. Ця риса характеру часто вказує на нещирість людини: *Вареник* (слизький, як вареник), *Циганка*. Цікавих до всього людей прозивають *Американський Наблюдатель* (увесь час щось видивляється), *Дротянка* (скрізь суне свого носа), *Песик* (до всього приглядається, принохується), *Реп'ях* (до всіх чіпляється). Занудних і надокучливих називають *Будяк* (як причепиться, то не відчепишся), *Вчитель* (любить повчати), *Скануда* (завжди на щось скаржитися). Якщо людина виділяється з-поміж інших надмірною економністю, скупістю, жадібністю, то вона обов'язково матиме прізвисько, наприклад: *Жменя, Лакомий, Козут, Котолуп* (шкуру злупити навіть з kota), *Свиня* (чоловік багато їсть, ненажерливий).

Ознаками, що мотивують появу прізвиськ, можуть бути брехливість: *Бехун, Клепан* (постійно щось фантазує, язиком клепає), *Ланиша* – постійно бреше (вішає на вуха лапшу); злодійкуватість: *Кім, Липка* (все до рук липне), *Рука* (що побачить, те і в руках опиняється); розгубленість: *Забувкуватий, Растеряй, Химерний* (дивний); байдужість: *Куня, Матятя, Мовчан, Німа, Сипливий* (наче постійно дрімає), *Сонний, Тихар, Тихоня*; зарозумілість: *Гоголь* (поважний і гордовитий), *Орел*; лицемірство, догідливість: *Чоп, Чопик* (усім догоджає), *Цок-Цок* (на всіх доносить), *Шеф* (прізвисько виникло за принципом контрастності – підлабузник, у всіх на побігеньках).

Мотивувальні ознаки вказують і на позитивні риси людини. Це доброта: *Брат, Братушка, Голубочок, Мать Тереза*; чутливість (плаксивість): *Мокра, Нюня, Сльоза*; набожність: *Дяк, Ігуменя, Монах, Святий*; весела вдача: *Артист, Веселий, Кінь* (завжди сміється – видно зуби), *Райкін, Улиба*; наполегливість: *Боцман, Камаз, Таран*; організаторські здібності: *Атаманиша, Бос, Бригадир, Ділова Жінка, Капітаниша, Командир, Командера, Комбат, Комісар, Стратег, Чудо* (постійно щось організовує, чудить).

Аналіз досліджуваного матеріалу показав, що прізвиськ, у яких відображено негативні риси людини, набагато більше від тих, що мають позитивну семантику. Це дозволяє зробити висновок про те, що народна мораль засуджує такі властивості людини, як брехливість, лицемірство, злість, невірноваженість та ін. Навіть ті найменування, що мотивуються позитивними якостями, мають певну частку іронії: *Сльоза* – чутлива людина, *Мать Тереза* – дуже (занадто) добра жінка. Це пояснюємо тим, що на рівні прізвиськової номінації відбувається репрезентація експресивних виявів найменованого, його негативних ознак. Такі антропоніми, як помітила Т. Денисова, з одного боку, підкреслюють індивідуальність особи, а з іншого – характеризують ту об'єктивну реальність, що породжує отриманий ідентифікатор, показує, як і чому він з'явився, як сприймається іншими членами колективу. Отже, пов'язуючи себе з прізвиськом, людина віднаходить конкретний репрезентант свого «Я» [1, с. 8].

Помітним є те, що для передачі певної внутрішньої риси людини найменування може порівнювати найменованого з іншими відомими людьми, які мають такі ж або схожі властивості. У таких випадках прізвиськами стають їхні прізвища, імена, прізвиська, наприклад: *Берія, Піночет, Райкін*. Перехід імен такого типу до класу прізвиськ ґрунтується на актуалізації енциклопедичного значення кожного з них. Такі найменування пройшли процес трансформації від власної назви (прізвища, особового імені) через стадію втрати ознак оніма до класу прізвиськ. Виділяємо три стадії цього процесу: власна назва → апелятивна описова конструкція → власна назва (прізвисько): *Берія* – 1) прізвище відомого поплічника Сталіна, який відзначався жорстокістю; 2) жорстока людина; 3) прізвисько жорстокого чоловіка.

Виділяються найменування, що вказують на інтелектуальні здібності носія. У них відображено такі ознаки людини, як здатність мислити, відображати й пізнавати об'єктивну дійсність, загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання. У прізвиськах Донеччини відбито такі властивості людини, як розум: *Ампер* (добре знає фізику), *Архімед* (розумний, постійно щось винаходить), *Буквар* (розумний, постійно щось читає), *Головень, Доцент, Енциклопедій, Професор*; мудрість: *Батя, Дідок, Дідусь, Старігій, Старичок* (молоді чоловіки, проте дуже мудрі), *Мудрий* (розпочинає роботу тільки тоді, коли все гарно обміркує); дурість: *Баран* (дурний), *Валянок* (тупий, як валянок), *Дурак, Дурка, Ємеля* (простакуватий, неначе герой із відомої казки), *Незнайка, Ошибка Природи, Школяр* (кілька років навчався в одному класі).

Прізвиська, які мотивуються ознакою «дурний», відзначаються виразною експресією, особливо ті, які вживаються в молодіжному середовищі: *Бамбук, Валянок, Вівця, Дуб, Дубина*.

В. Телія зазначає, що під час оцінки такої властивості, як розум, стереотипом на оцінній шкалі виступає властивість «бути розумним», що відповідає вимогам концептуальної картини світу [6, с. 51-52]. Відповідно, норма визначає й діапазон властивостей-проявів розумної людини, а градування шкали в додатній чи від'ємній частині спричиняє появу синонімічного ряду онімів-оцінок. Отже, образ людини розумної, мудрої, мислячої на противагу нерозумної (дурної) взятий з індивідуальної чи колективної свідомості народу.

Мотивувальною ознакою найменувань може бути й ознака «ставлення до праці». Людей працьовитих прозивають *Бджола* (цілий день у роботі), *Кукуріка* (рано встає і відразу береться до роботи), *Роботун* (багато працює). Ледачі люди мають прізвиська *Байда, Білоручка, Леня, Трутень*. Найменування першої підгрупи мають яскраво виражену позитивну семантику, другої – негативну, що пов'язано з відповідним сприйняттям людей працьовитих і ледачих і ставленням до них.

Прізвиська семантичної групи «за внутрішніми ознаками людини» мають стійкі, актуальні ознаки-мотиванти. Особливістю цих прізвиськ є непряма вказівка на рису носія. Онімів, що називають людину за психічною ознакою прямо, зафіксовано мало (*Мудрий, Веселий, Тихоня* та ін.). Такі найменування становлять ядро семантичної групи, оскільки не потребують додаткових пояснень. Непряма ж номінація найчастіше ґрунтується на порівняльних конструкціях і виявляється у тричленній парадигмі: 1) суб'єкт (денотат), що порівнюється; 2) об'єкт (образ), з яким порівнюється суб'єкт; 3) ознака порівняння, на основі якої відбувається прізвиськова номінація. Наприклад, прізвисько *Трутень* виникло внаслідок таких процесів: 1) суб'єкт – чоловік, який жодного дня ніде не працював, нероба; 2) об'єкт (образ), з яким порівнюється суб'єкт – самець бджоли, який не виконує ніякої роботи; 3) ознака порівняння – і перший і другий живуть за рахунок чужої праці. Щоправда, у вказаному прізвиську наявна додаткова конотація, а саме – зневага.

В аналізованих прізвиськах наявний максимальний відтінок образності, оскільки характеристика, виражена назвою, завжди гіперболізована відносно тієї реальної ознаки, що притаманна людині. Психічна риса людини не сприймається зором: для того, щоб на її основі з'явилася ономастично значуща інформація, необхідно, щоб вона (ця риса) була домінантною і проявлялася в соціумі систематично, регулярно. Перший етап пов'язаний із власне позамовним рівнем – це адекватне сприйняття людини як об'єкта номінації з особливої

ми доміантними внутрішніми рисами. Саме певна яскраво виражена риса характеру, темпераменту, вдачі проявляється в соціумі систематично, регулярно. Поступово формується ставлення до особи як до об'єкта із властивою тільки їй певною психічною рисою і закріплюється відповідна оцінка з боку інших представників соціуму до неї як до носія цих специфічних рис. Наступний етап пов'язаний із своєрідною стандартизацією цих рис, на ґрунті яких у подальшому і з'явиться прізвисько. Ця певна яскраво виражена психічна (внутрішня) ознака – ставлення до праці, інтелектуальні здібності, риси характеру – стає ономастично значущою інформацією, своєрідним замінником образу самої людини. У подальшому, у міру того як оцінка об'єкта (у нашому випадку носія прізвиська) в соціумі закріплюється, «інваріант його сприйняття входить у когнітивну базу носіїв мови» [5, с. 36], закріплюється в асоціативній базі того чи іншого соціуму (а світ у цілому людина пізнає як логічно, так і образно [2, с. 169]) або ототожнюється з уже існуючими відповідниками, які можна назвати стереотипами. Під стереотипом розуміємо деяке «уявлення» фрагмента навколишньої дійсності, фіксовану ментальну «картинку», що є результатом відображення у свідомості особистості «типового» фрагмента реального світу, деякий інваріант певної ділянки картини світу [2, с. 177-178]. Завершальним етапом є виникнення на основі таких асоціацій чи стереотипів відповідного мовного знака – прізвиська.

Отже, прізвиська Донеччини, мотивовані психічними (внутрішніми) рисами людини, відображають особливості вдачі, темпераменту крізь призму загальнолюдських і національних морально-етичних норм: у них здебільшого відбиваються ті риси, що засуджуються, висміюються. Уважаємо, що прізвисько як антропонімна категорія, що активно реагує на позалінгвальні чинники і сконцентровує багатий культурний матеріал, потребує подальших лінгвістичних розвідок.

Література:

1. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершицкого районов Смоленской области) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Т. Т. Денисова. – Смоленск, 2007. – 22 с.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
3. Пашкевич А. А. Прозвища и клички в системе номинативных средств английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. А. Пашкевич. – СПб., 2006. – 22 с.
4. Робустова В. В. Антропонимическое прозвище в когнитивно-функциональном аспекте (на материале англоязычных художественных произведений XX-XXI вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / В. В. Робустова. – Москва, 2009. – 25 с.
5. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке / М. Э. Рут. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 148 с.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.